

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 № 1279)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

№ 8, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 35-027.21

Т. В. Новаченко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант кафедри державної політики і управління державними процесами НАДУ при Президентіві України

СТАНОВЛЕННЯ АВТОРИТЕТУ ПРАВИТЕЛІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

T. Novatchenko,
National academy of public administration under the President of Ukraine

ESTABLISHMENT OF THE AUTHORITY OF THE RULERS OF KIEVAN RUS

У статті проведено аналіз становлення феномену авторитет державців Київської Русі в контексті теорії епохальних циклів. Оскільки саме в межах циклів, в цілісному природному значенні формуються і розкладаються основні соціальні процеси і явища.

The article analyzes the formation of the phenomenon of the authority of heads of Kyiv Rus in the context of the theory of epochal cycles. Since it is within the cycles in the holistic natural value are formed and dissolved, the key social processes and phenomena.

Ключові слова: цикл, авторитет, правитель, еволюція, інволюція.

Keywords: cycle, the authority, the Governor, the evolution and involution.

Постановка проблеми. Як і суспільство в цілому феномен авторитету керівника в державному управлінні набуває сьогодні динамічних змін і у зв'язку з цим потребує переосмислення загальноісторичних закономірностей його становлення та особливостей розвитку в контексті національної історії України. Протиставленням лінійному підходу в осмисленні соціально-історичного процесу та його феноменів, є застосування теорії епохальних циклів. Історичний розвиток суспільства правомірно розглядати як реалізацію послідовно здійснюваних ним епохальних циклів, які і становлять одиницю соціально-історичного аналізу. Адже саме в межах циклів в цілісному природному значенні формуються і розкладаються основні соціальні процеси, збігаються різноспрямовані вектори соціального розвитку.

Аналіз останніх статей і публікацій. Проблема циклічності є актуальною з давніх часів і до теперішнього часу (Платон, Сенека, Полібій, Св. Августин, Н. Макіавеллі, Т. Кампанелла, Дж. Віко, П. Сорокін, П. Штомпка, Е. Афонін, О. Бандурко, О. Донченко, А. Мартинов та ін.). Традиційно феномен циклічності розглядається як регулярне повторення послідовності подій, станів динаміки та статичності соціальної системи. Будь-який стан, в якому перебуває система в певний проміжок часу, що може виникнути в майбутньому, натомість він вже був колись у минулому. Сучасні українські вчені визначили, що кожен цикл має два епохальні історичні періоди: інволюція й еволюція та дві динамічні фази суспільства: революція і коеволуція [1]. Тож, дослідження окресленої проблеми відбувається із застосуванням циклічного підходу.

Мета статті. Проаналізувати становлення феномену авторитет державців Київської Русі в контексті циклічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, одним із чинників, що вплинув на процеси державотворення, формування структур, форм і методів державного управління є геополітичне та географічне положення України. Геополітичне і географічне положення України визначається як згубне і невідгідне для становлення й утвердження її державності. Так, Степан Рудницький вказує на відсутність природних захисних укріплень, що робило її відкритою для завойовників. Видатний політичний діяч, перший гетьман України - Пилип Орлик, підтверджуючи залежність від геополітичного положення України наголошував на тому, що Українська держава була своєрідним щитом для країн Європи від російського імперіалізму. Разом з тим, що Україна знаходилася на перехресті міграційних, комунікаційних і транспортних шляхів, що пролягали зі Сходу на Захід, з Півночі на Південь, її геополітичне положення було вигідним. На цей факт вказували українські вчені Михайло Драгоманов та Антон Сінявський. Так, перший звернув увагу на вигідність геополітичного розташування України відповідно з її приляганням до Чорного моря, а другий відповідно до того, що Україна знаходиться на шляху зі Сходу на Захід. Торговельний шлях із Півночі на Південь, особливо активізувався у IX - X ст. у зв'язку з економічним піднесенням Візантійської імперії та скандинавської держави норманів (варягів). Вирішальним фактором у формуванні цього шляху були ріки, які, на думку Юрія Липи, відігравали вирішальну роль у творенні національних спільнот. «Річкова мережа формує єдність території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті мови і релігії. Ріки формують групу людності в Україні впродовж тисячоліть. Сітка внутрішніх доріг української території пристосована до мережі рік, до переправ бродів і гирл. Як у біології індивідуальність зародку починається від пульсування окремої системи обігу крові в без форменій плазмі, так духовний організм починається в Україні від пульсування мережива річних і зв'язаних з ними суходолових доріг. І це пульсування аж донині оформлює значення української території і нариси її духовності» [2]. Вчений вказує, що саме мережа річкових потоків формують єдність території, торгівлі, звичаїв, традицій і влади. Як відомо, перші держави виникли саме в межах річок, зокрема Шумерія, Вавилон у Межиріччі; Стародавній Єгипет у долині річки Нілу тощо. В Україні теж з давнини існує мережа річок - Дніпро - «головний нерв України», Дністер, Південний Буг, Сіверський Донець, Дон, що течуть з півночі на південь до Чорного моря, а також Західний Буг. Отже, особливостями геополітичного положення України визначаються такі: відсутність природних захисних утворень на сході України зробили вразливими її кордони, сприяли нападу кочовиків, що призводило до послаблення української держави, а в окремих випадках - до її ліквідації; розташування на перехресті двох

основних міграційних, комунікаційних і торгівельних шляхів - зі Сходу на Захід, де Україна знаходилася на самому пограниччі з Півночі на Південь. Таким чином, наші предки жили на межі Європи і Азії. Наслідками такого геополітичного розташування України стало те, що вона знаходилася під впливом, як деспотичних так і демократичних держав, що позначалося на формах державного правління і типах авторитету правителів. Так, Україна зазнавала впливу деспотичних держав Сходу (Ассирії, Єгипту, Арабського халіфату) і античних держав Заходу (грецькі міста-держави північного Причорномор'я). Тому для України, на різних її етапах розвитку, характерним було поєднання монархічних форм правління з республіканським - Антське царство, Київська Русь, Галицько - Волинське князівство, Запорозька Січ. До кінця XV ст. українські землі належали до ареалу православної візантійської цивілізації з поступовою інтеграцією у європейську цивілізацію, яка, для більшості українських земель, завершилася вже у XVI ст. Зважаючи на цей факт, можна констатувати, що історія українських земель була частиною історії Європи і мала більшість спільних, ніж відмінних рис з історією своїх східних сусідів. Таким чином, відповідно європейській періодизації, середніми віками в Україні є епоха, що датується серединою V до початків XVI ст. Застосування універсального соціального циклу, як міри соціально-історичного аналізу до часів існування Київської Русі, дозволяє розглянути цю епоху, що складається з двох періодів - інволюційного: (умовно IX - XIII ст..) та еволюційного (умовно XIII - XVI ст..).

Як відомо, першими державним утворенням на теренах України були Кіммерія, Скіфія і Сарматія. Проте становлення української державності, що виникає на основі Антського союзу племен вважається період з IV ст. н.е. до часів Київської Русі. Східно-римський імператор із династії Юстиніанів Маврикій вважає, що «словени і анти мають однаковий спосіб життя і однакові нахили: вони вільні й ніколи не даються наломити під ярмо чужої влади, а вже ніколи на власній землі. У Іпатієвському списку Літопису Руського, можна прочитати, що словени і анти «мали ж свої звичаї, і закони предків своїх, і заповіді, кожне - свій норів». Саме на цьому започатковується норми управління суспільством. Так, візантійський пізньюантичний історик Прокопій Кесарівський пише, що «слов'янами й антами не володіє один муж, але споконвіку живуть вони громадпорядком і спільно рішають усе приємне та прикре» [4].

Вочевидь, мова йде про збори усіх членів племені. Однак посилення соціальної диференціації у союзах слов'янських племен призвело до виокремлення ради старійшин на чолі з вождем. Тож у випадку союзу племен, народні збори ставали зібранням представників племен, в той час рада старійшин - радою племінних вождів. На період війни один із авторитетних племінних вождів обирався командиром, а після встановлення миру залишався вождем племінного союзу. Отже, впровадження елементів державної влади, яку хоча й очолювали вожді, воїни та жерці, поєднувалися з якостями, що властиві суспільному самоврядуванню з такою формою управління суспільством як військова демократія. Однак, елементи демократизму, згідно з сучасним розумінням, у суспільно-політичній практиці часу, що розглядається були невиразні. Водночас, саме в цей період влада зазнала складної трансформації. Так, у X ст. відбувався процес об'єднання всіх давньоруських земель в єдину державу, однак певної завершеності ці процеси досягають при Володимирі Великому, коли в 988 р. було проведено адміністративну реформу. Її суть полягала в приєднанні до Києва основних союзів давньоруських племен, що призвело до ліквідації місцевих «племінних» князів і замість цього ввела новий адміністративний поділ Русі на області довкола міст, куди київський князь почав призначати намісників та посадників, насамперед своїх синів. Звідси бере початок авторитет династичного правління, який згодом став традиційним. На цьому етапі виникла дружинна форма державності її особливість полягала в тому, що дружина в руках намісного князя була засобом примусу - збору данини, підкорення нових земель та управління, що знаходило свій вираз у захисті інтересів країни від ворогів. Однак, стосунки між князем і дружиною були неоднозначними: дружині не можна було наказувати, її потрібно переконувати, що підтверджується фактами із «Повісті минулих літ», де Ігор постає залежним від дружини князем, а отже влада князя не була достатньо сильною і авторитетною. Нагадаю, що свій жанр літератури - літописання, виник саме в Київській Русі, Він є надзвичайно цінним історичним джерелом, з якого можна дізнатися про окремі подробиці подій і процесів, більше ніде не висвітлених. Однак, відомо, що в тексти літописних зведень часто вносилися зумовлені політичною кон'юнктурою зміни, а саме: при зміні політичного курсу чи ситуації літописи повністю переписувалися, а за умов невпинних усобиць з кінця 30-х років XII ст. це стало буденною подією. Фактично ворогуючі князі, були замовниками у підготовці літописних редакцій, наполягаючи на необхідності ідеалізації своєї династичної гілки та осуду своїх конкурентів, що дозволяє говорити про застосування авторитарних методів правління. Однак, літописцями були монахи, тому вони передусім намагалися використовувати Біблію, а тому дуже часто розпочинали опис з короткого переказу основних старозавітних подій: про перших людей, Великий потоп, розселення синів Ноя по світу тощо. Ця стабільна частина історичного передання, незалежна від змін у суспільному житті, мала на меті зберегти традиції стабільності подальшим подіям, аж до сучасних літописцям включно. Нестор, будучи політичним діячем свого часу, всю відповідальність за біди своєї землі, покладав на князів. Літописець наголошує, що центром згуртування давньоруських князівств має бути не великокнязівська влада, а церква, яка має допомогти вивести з кризи Руську землю, до якої призвела її правляча централізація. При цьому, постаючи за єдність руської землі, літописець покладається не на традиційний авторитет самодержця, а на братство і співробітництво між князями, однак з авторитетом церкви, оскільки все на землі перебуває під пильним оком Бога, тож будь-які події є наслідком божественного провидіння.

Таким чином, важливим фактором, що сприяв як об'єднанню Київської Русі і перетворенню її на могутню державу, так і посиленню авторитету влади монарха, було введення у 988 році християнства на Русі - релігії, яку сповідувала на той час абсолютна більшість народів Європи та Близького Сходу. Саме вибір цивілізаційної приналежності і прийняття християнства пов'язаний з входженням України-Русі в інволюційний період [3, с. 225]. Християнська церква стала суттєвим елементом державної структури, оскільки разом зі своїми церковними функціями вона виконувала тепер ще й функцію політичної ідеології. У такий спосіб, зміцнюючи авторитет князя, християнська церква стала його опорою, оскільки відповідно до традицій Візантії визнавався патронат князівської влади над церквою, саме через це церковний статут був виданий від імені князя. Разом з християнським вченням стали проникати нові політичні положення, за допомогою яких осмислювались актуальні питання суспільного життя: об'єднання земель і зміцнення державності Русі. Так, предметом політичних роздумів стали проблеми походження держави, законність панування правлячої династії, шляхи зміцнення авторитету княжої влади.

Філософи і літописці намагалися усвідомити моральний світогляд християнства, розкрити джерела і передумови становлення державності Київської Русі. Так, одним із документів давньоруської писемності є «Слово про закон і благодать» київського митрополита Лларіона. У ньому він говорить про пріоритет християнської благодаті перед старозавітним законом, описує поширення християнства на Русі, обґрунтовує ідею її самостійності і права на рівність серед інших християнських народів. Так, у порівняннях, що характеризують закон і благодать очевидна перевага благодаті над законом, зокрема: спершу тінь - потім істина; рабина Агар - вільна Сарра; світло місяця - сонячне сяйво; нічний холод - сонячна теплота. Отже, благодать - християнське віровчення, що викладено у Новому Завіті Біблії, Лларіон вважає вищим авторитетом у розвитку людства. У творі ім'я князя Володимира митрополит ставить в один ряд з апостолами Петром, Павлом, Іоанном Богословом, Марком і уподібнює його з Константином - римським імператором: «Подібний ти до великого Константина, рівний розумом, рівний христолобством, рівний честю служителям його... Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний» [5, с. 200].

Твір також рясніє хвалебними характеристиками рівноапостольного Володимира: «чесний і славний між земних владик», «дуже правді, розмислу вмістилище, милосердя гніздо», «у тебе розум вищий від розуму земних мудреців», прохачам подавав, голих одягав, спраглих і голодних насичав, болячим всяку потіху посилав, боржників викупляв, рабам свободу давав». «Похвалімо ж і ми... того, хто велике і дивне діло створив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звиятиги його і могутність поминаються і пам'ятаються ще й нині. Не в худородній бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати і чути на всі чотири кінці землі» [6, с. 197]. Вочевидь, що прославляючи Володимира, митрополит Лларіон намагався відкинути всі сумніви стосовно авторитетності князя. В той же час, прославляючи могутність Руської держави, митрополит наголошує на тому, що дотримання закону - це обов'язок людини перед Богом, проте такий, який не дає право на спасіння. Спасіння ж можливе тільки через природність і віру - через благодать. Таким чином, закон визначає зовнішній авторитет, а віра - внутрішній. Подальше становлення авторитету правителів Київської держави продовжилося під час правління наступника Володимира - Ярослава Мудрого (1015-1054). Після укладення в 1026 р. мирного договору між Ярославом та його братом Мстиславом зародилася колегіальна форма правління державою - дуумвірат. Держава була поділена між ними на дві частини, але така децентралізація влади в цілому позитивно вплинула на внутрішній розвиток країни. Особливо вона сприяла зростанню політичного впливу міст, що знайшло своє вираження у діяльності міських вічевих зборів. Розвиток міст зміцнював Київську державу та привів у органи управління велику кількість місцевого населення. Це вплинуло на те, що варязька знать, яка до цього панувала в управлінні, залишилася лише у війську, а

державними мужами ставали місцеві люди. Відомо, що в історію князь Ярослав увійшов як державний діяч, за якого було зібрано закони у збірник «Руська правда». Саме з політичної точки зору цей документ мав непересічне значення, оскільки утверджував Київську Русь як цілісне суспільство й державу і стверджував авторитет закону. В той же час Ярослав Мудрий підтримував затвердження і розповсюдження християнського віросповідання, підтримуючи авторитетом княжої влади ще не міцну церковну організацію. У «Повісті минулих літ» описується діяльність Ярослава Мудрого як освіченого правителя. «Володимир Великий землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо приємлемо серцем книжну науку. Велика-бо користь від навчання книжного. Книги – мов ріки, які напоюють собою увесь світ; це джерело мудрості, в книгах – бездонна глибина... в книгах знайдеш велику втіху і користь для своєї душі, бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами [6, с.89]. Тож, за часів князювання Ярослава Мудрого, посилювалася міць держави, що позначилося на підвищенні авторитету правителя безпосередньо в Київській Русі і у середньовічному світі. Отже, можна припустити, що Ярослава Мудрого характеризують властивості екстравертності – традиційний, міфологічний світогляд, який орієнтує на цінності оточуючого світу, що затвердилося у впровадженні християнства та його просвітницька діяльність. Інтуїтивний спосіб світосприйняття надає відчуття у схильності до всього нового, бажання вирішувати нові завдання, якщо навіть це й не надає практичних переваг.

Детальніше необхідно зупинитися на функціонуванні тогочасних віче, як органу прямого народовладдя. Віче - історично давній інститут, який вирішував усі публічні справи громади. шляхом зібрання старших громадян міста і рішення якого були обов'язковими для всіх. Оскільки в ньому брали участь князі і бояри, віче стало найвищим органом державної влади. Хоча вічеві зібрання були нерегулярними (окрім Новгороді і Пскова) і не мали чіткого статусу, саме на них обиралися князі та укладалися договори з ними (так званий ряд), що обґрунтовано можна вважати започаткуванням вітчизняного параконституціоналізму як державно-правової практики. Ще однією формою управління була боярська рада - збори бояр за участю князя для вирішення важливих державних справ. Бояри відігравали значну роль у житті держави: впливали на політику князя, спрямовували віче на ухвалення відповідних рішень. Особливо сильним було боярство в Галичині, де відчувався великий вплив західних сусідів, у яких багата шляхта володіла значними привілеями та правами. До боярської ради входили старші дружинники-землевласники та вищі церковні ієрархи. Проте вона як орган державної влади не мала чітко виражених форм функціонування, що дало підстави історикам вважати боярську раду лише дорадчим органом при князеві. Тож, при збереженні державності вона цілком могла розвинути в представницький орган державної влади, однак цього не сталося через зміну політичної ситуації. Найвищим органом місцевого самоврядування в селі стала община - родова, чи територіальна, об'єднуючи кілька сусідніх сіл, мала землю у колективній власності, виступала захисником своїх мешканців у стосунках із сусідніми общинами, боярами чи державними урядовцями. Зауважу, що община виявилася надзвичайно стійкою структурою, проіснувавши, хоча й з втратами повноважень, аж до XX ст. Отже, носієм верховної (монаршої) влади вважався великий київський князь, хоча, його авторитет не був абсолютним, оскільки в найважливіших державних справах, він поділяв цю владу з народним віче або з боярською радою.

З метою запобігання міжусобній боротьбі, яка після смерті Святослава стала хронічною хворобою держави, князь Ярослав запровадив принцип старшинства в розподілі влади між синами, де згідно віку, вони отримували міста з більшим або меншим політичним значенням. Як тільки в якомусь із цих князівств звільнявся престол, наступний із братів, сховавши шабелю вище, аж до київського престолу. Однак ця ідея Ярослава суперечила авторитету традицій - спадкоємності влади від батька до сина, оскільки управління підсилювало сепаратистські настрої місцевих князів та бояр, які домогалися окремої влади «свого» князя. Відомо, що після смерті Ярослава це призвело до запеклої боротьби між племінниками і дядьками. Таким чином, після Ярослава Мудрого починається зміна форми правління в Давньоруській державі: авторитет одноосібної монархії поступово переростає в авторитет федеративної монархії.

Внук Ярослава Мудрого, Володимир Всеволодович Мономах (1053-1125) установив на Русі міцну централізовану владу. Він відмінив принцип сенйорату (влада найстаршого сина в роді), ліквідувавши, таким чином, братовбивчі конфлікти. Саме завдяки об'єднанню більшості розпорошених земель Мономаху вдалося захити значного авторитету. Для забезпечення стабільності всередині країни Мономах нерідко вдавався до рішучих дій проти порушень миру, але, зазвичай виявляв до опокорених противників милосердя. Наприкінці правління Володимира під його безпосереднім управлінням і під владою слухняних батькові синів перебувало три чверті територій Київської Русі. Така консолідація сил забезпечила і князю Володимиру, і країні надзвичайно високий міжнародний авторитет. При цьому відомо, що він був не тільки видатним політиком, а й талановитим письменником. Так, у Лаврентійському списку «Повісті минулих літ» (1096 р.) вміщено твір Володимира Мономаха, відомий під назвою «Поучення дітям». На прикладах своїх життєвих ситуацій він заповідає правила поведінки, що відповідають принципам християнської моралі. Не вбивайте ні винного ні невинного, навіть коли заслужити на смерть, не губіть душі людини. Переїздячи по своїх землях, не дозволяйте службі кривдити ні своїх, ні чужих, ні в селах, ні на полях – щоби вас не проклинали. Де пристанете, напійте й нагодуйте вбогого, особливо ж уважайте на чужинців, звідкіль б вони не прийшли, малий чи великий, чи посол. Коли не можете їх чимось обдарувати, то дайте їм їсти і пити, бо вони потім розносять про чоловіка славу чи неславу по всіх землях. Навідайте хворого, проведіть покійника, не минайте людини, не привітавшись й не сказавши їй доброго слова. Старих шануйте як батьків, молодих як братів. Бога ради, не лінуйтеся, я багату вас... А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – то того учитесь, так же як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, – а за се почессть есть од інших країв. Отже, «Поучіння дітям», є значущим документом управлінської думки того часу. Потомкам «змальовано» виразний «портрет свого часу і себе самого» і представлено ідеальний образ правителя Русі; містяться практичні настанови щодо управління державою з наголосом на тому, що князь як державний муж є носієм закону і моральності, саме на цьому має ґрунтуватися його авторитет, у цьому сила його князівської влади. У творі «Слово про погибель Руської землі» було синтезовано легенди про Володимира Мономаха, зокрема його державницький та воїнський авторитет. А через багато століть, у 1873 р. видатний учений Микола Костомаров у своїй «Руській історії в життєписах її найголовніших діячів» напише про те, що Володимир Мономах, князь діяльний, сильний волею, котрий вирізнявся здоровим глуздом серед своєї братії, князів руських. Біля його імені обертаються важливі події руської історії в другій половині XI і в першій половині XII століття. Ім'я Володимира Мономаха було настільки шановане нащадками, що згодом склалася казка про те, нібито візантійський імператор надіслав йому знаки царського достоїнства — вінець і барми, і через кілька століть після нього московські государі вінчалися вінцем, який назвали «шапкою» Мономаха.

Таким чином, носієм верховної (монаршої) влади вважався великий київський князь, хоча, не будучи абсолютним володарем, він в найважливіших державних справах, поділяв цю владу з народним віче або з боярською радою. Саме це викликало необхідність періодичного скликання з'їздів, які збирали не тільки князів, а й найбільш впливових бояр, представників церкви. Керував з'їздом великий київський князь, обговорювалися і розглядалися лише загальнодержавні справи питання війни і миру, відносини між князівствами, державний устрій, спадковості земельних володінь. Проте ці з'їзди не стали, як у європейських країнах, зачатками парламентських інституцій, бо цьому завадив процес занепаду Київської держави, де основною причиною збільшення внутрішніх протистоянь стали війни між князями та міжусобиці з очевидним бажанням будь-якими шляхами захопити престол. Отже, в інволюційний період, що переживала Київська Русь у IX – XIII ст., визначається як традиційним авторитетом одноосібного монарха, так і авторитетом федеративної монархії, що також відповідає традиції. Однак, відповідно періоду, що розглядається, припускаю з більшою долею вірогідності, що правителі Київської Русі відповідають властивостям особистості з екстравертною установкою світогляду, що орієнтує на цінності оточуючого світу. Ірраціональність сприяє здатності гнучко змінювати рішення і поведінку, що залежать від поточної ситуації, прикладом чого може бути запровадження влади народного віче, проте з правлінням великого київського князя. Бажання заволодіти владу першого престолу, характеризує налаштованість правителя на пріоритет матеріальних ресурсів.

У XIII ст. в західноукраїнських землях, було збудовано другу велику українську державу - Галицько-Волинське князівство, що є початком еволюційного періоду Київської Русі. Отже, на Заході, від Карпат до Дніпра, утворився новий сильний політичний організм, що перейняв на себе спадщину занепадаючого Києва. У внутрішній політиці князь зосередив увагу на зміцненні княжої влади як гаранта державності. Проте, пов'язані спільними інтересами, а саме: збереження своєї влади, землеволодіння, придушення опору народних мас, князь і боярська верхівка знаходились у стані постійного протиборства за владу. Іншими словами, Роман Мстиславович намагався зосередити в своїх руках усю державну владу, спираючись, як і в інших країнах Європи не лише на свою військову дружину, а й на міську верхівку і стати абсолютним монархом. Тому в межах країни його називали «Самодержцем всея Русі», а західноєвропейські хроністи нарекли іменем короля русинів -

Romanus Rex Ruthenorum. Зовнішня політика базувалася на переможних походах проти половців, що дозволили Роману набути великого авторитету в Європі. Підтвердженням цього слугує той факт, що у 1204 році папа римський Інокентій III пропонує Роману королівську корону. Отже, енергійність та відданість своєму обов'язку у побудові абсолютної монархії надає можливість говорити про поєднання традиційного та елементів харизматичного авторитету.

Продовження державотворчої традиції й затвердження особистісного (харизматичного авторитету), що заснував Роман Мстиславович спостерігається у правлінні Данила Галицького. Утвердившись у Києві й поширивши свою владу на всю територію сучасної України від дельти Дунаю до Прип'ятського Полісся й від Карпат із верхів'ями Вісли до Дніпра, Данило Галицький об'єднав усі належні колись його батькові землі і став наймогутнішим князем дому Рюриковичів. Для забезпечення переваги над боярами князь Данило Галицький, як і його батько, прагнув заручитися підтримкою селян і міщанства. Для захисту смердів від сваволі бояр по селах призначалися спеціальні урядники, формувалися військові загони із селян. Понад сорок років боровся князь Данило з боярською опозицією і переміг її, тим самим зміцнив верховної князівської владу, забезпечивши усталений тип авторитету на наступне століття. Але неминучість війни з Батием була очевидною, і він розумів, що сам не зможе встояти перед монгольським військом. Тому свої зусилля він спрямував на створення загальноєвропейської коаліції проти монголів, які вже захопили простори Євразії від Японського моря до Дніпра.

Погляди Данила, насамперед, були звернені на угорський королівський двір і на Польщу. Угорщина була тоді однією з потужних держав Центральної Європи. Отож, князь вирушив на Захід умовляти сусідів об'єднатися проти могутнього ворога. Однак країни католицької Європи ще не усвідомлювали масштаби загрози, сприймали монголів, в першу чергу, як природних союзників хрестоносців у боротьбі з мусульманами на Близькому Сході. Тому дипломатичні зусилля князя не увінчалися успіхом і як відомо, після падіння Києва, Батий стрімко просувався на захід і в перші місяці 1241 р. захопив основні центри Прикарпаття й Волині - Володимир і Галич.

Зупинившись на деяких історичних подіях, що характеризують правління видатної постаті українського середньовіччя Данила Галицького, стверджують у думці про те, що це харизматична особистість. Данило Галицький упродовж усього життя виявляв надзвичайну стійкість і відвагу, постійно йдучи всупереч обставинам, оскільки історична доля народу часто-густо залежить від якості правителя - людини сильного характеру, віри, патріотизму, обов'язку і чину. Іншими словами, князь Данило Галицький підкоряв свої думки і почуття, інтереси та схильності добру своїй Батьківщині, цілком відповідаючи вислову Бісмарка про те, що абсолютизм у першу чергу вимагає від володаря безпристрасності, чесності, відданості, своєму обов'язку, енергійності і духовної скромності. Можна зробити висновок, що це доволі раціональна людина, яка налаштована на теперішнє життя з відчуттям оточуючого світу, а практичність й активність вказують на уміння реально оцінювати факти і події. Це людина з підвищеною рефлексивністю, що обумовлює розвиток її духовної культури, прагнення нових досягнень, що домінують над спокоєм. Інколи це призводило до планів, які не завжди підтверджувались очікуваними результатами. Однак, налаштований на реальні справи, він відчайдушно їх захищав. До прикладу, незважаючи на несприятливі умови ворожого оточення, протягом сорока років вів війну з боярською опозицією й здолав її. Князь об'єднав Галичину й Волинь, докладав величезних зусиль до згуртування Південної Русі. Ще однією його ідеєю було звільнення Русі від монголо-татарських поневолювачів, однак цей задум не був реалізований - слабкою була Русь, бо залишалася роз'єднаною.

Ідею про об'єднання руських земель в єдину, міцну державу, під одноосібним правлінням монарха, художньо-емоційно викладена у відомій пам'ятці давньоруської літератури «Слово о полку Ігоровім». Цей твір не має собі рівних серед середньовічних літературних пам'яток, оскільки - це гімн-прославлення рідної землі, спогад про її колишню могутність (при князів Володимира Мономаха, сина його Юрія Долгорукого і внука Всеволода Велике Гніздо) і міркування про «хворобу» - усобиці, що значно розточували силу Русі після смерті Ярослава Мудрого. Оповідь про ті трагічні в історії вітчизни події, ясніє образністю, емоційністю - поєднанням двох протилежних начал - звеличення і прославлення рідної землі та плач над її гіркою долею, метафоричністю та алегорією, надаючи реальним фактам і подіям нереальних рис, які узагальнюють їх і підносять до рівня символів, що архетипно закріпився в характері українців і відповідає емоційній та ірраціональній властивості інволюційного періоду.

Отже, становлення авторитету правителів Київської Русі пройшло два періоди. Перший з них інволюційний - охоплює приблизно IV - IX ст. Стародавні джерела, насамперед візантійські (Маврикий Стратег, Прокопій Кесарійський, Іпатіївський список), свідчать про наявність в античній слов'янській військових союзів племен під керівництвом вождів. Східні слов'яни вийшли з рамок родоплемінного ладу і стали союзом племен, з «військовою демократією». Тож, IX ст. це час формування монархічної влади, з традиційним авторитетом, що характеризується концентрацією політичної і військової влади, єдністю виконавчої та судової влади, зростанням ролі народних зборів. Розпочинається процес поділу влади між родичами володаря, князями, військовими, зростає роль віча, - яке, так і не стало постійним органом влади. Величезні простори держави створюють умови для зростання впливу місцевих органів управління, що спричиняє зародження причин падіння величезної монархії, тобто традиційний тип авторитету одноосібного монарха поступається авторитету федеральної монархії, однак на Україну, накопчується татарська навала.

Таким чином, початки еволюційного періоду, з XIII ст., пов'язані з існуванням Галицько-Волинського королівства. Процеси децентралізації, падіння впливу влади князя уповільнюються, проявляються тенденції формування абсолютної монархії. Властивості, що характеризують особистість цього періоду втілюються у фігурі короля Данила Галицького. Очевидна його налаштування на теперішнє життя, добре відчуття оточуючого світу; практичність і активність; реальність в оцінюванні фактів і подій. Він спрямований на реальні справи, які відчайдушно захищає, прагне нових досягнень, що домінують над спокоєм.

У XIV ст. Галичина потрапила до складу Польської держави, а Волинь і Наддніпрянщина перейшли під владу Великого князівства Литовського, де вся влада - законодавча, виконавча, військова, судова була сконцентрована в руках великого князя, який користувався абсолютною владою - авторитаризмом. Однак, у цей час спостерігається розквіт еволюційного періоду України-Русі. Покора волі великого князя молодими, які виконували роль радників, надав змогу Литві залишитись цілісною державою. Звичайно, що литовське панування внесло ґрунтовні зміни в устрій України. Централізована система управління була запроваджена Литвою і в Україні. Верховна влада з рук українських князів була передана литовським намісникам, здебільшого синам та родичам великого князя з династії Гедиміновичів, які здійснювали адміністративне управління від імені князя. Таким чином, українська титулована знать втратила становище державних володарів і стала васалом великого князя. Проте, як відомо, литовське панування було задовільним ніж татаро-монгольське. З часом, за браком людей, для управління своїми величезними володіннями, литовці стали дозволяти місцевій українській знаті обіймати високі адміністративні посади в центральних державних установах і урядах. Хоч нагадати відомий історичний факт про те, що українська мова на той час стала офіційною мовою уряду і на цій мові складено всі без винятку документи, акти, урядові книги з привілейованим становищем православної церкви. Зрозуміло, що така політика заохочувала українську знать предявляти до переможців, яких сприймали не як цілковитих іноземців. Значущу роль тут відіграло християнство, оскільки владна верхівка литовців-язичників, потрапляючи під культурні впливи своїх слов'янських підданих, виявляли незмінну повагу до місцевих звичаїв, що є підтвердженням збереження традицій Київської Русі, про що наголошував М. Грушевський. В той же час, посідаючи посади міністрів і гетьманів українські князі і пани мали рівноправне становище з корінними литовцями були глибоко прив'язаною до Литовської держави, патріотично служачи їй, дбаючи про її розквіт та могутність і таким чином стверджуючи свій авторитет. Магдебурзьке право, яке отримали чимало українських міст, сприяло розвитку місцевого самоврядування. У Великому князівстві Литовському існували адміністративно-територіальні одиниці, які займали особливе місце в структурі адміністративно-правового підпорядкування держави. Це насамперед - Запорізька Січ, яка, як відомо, виникла на дніпровському острові Хортиця в середині XVI ст., де зароджувався визвольний козацький рух. Іншими словами, попри всі свої недоліки перебування під владою Великого князівства Литовського, було створено сприятливі умови для розвитку українського державотворення. Українські князі хоч і підпорядковувалися литовцям, однак мали великий авторитет у суспільній, економічній, релігійній та культурній царинах життя.

Отже, еволюційний період першого епохального циклу, що був прожитий у Великому князівстві Литовському, мав позитивне значення в розвитку українського державотворення і становленні авторитету правителя. Адже фактично влада в українських землях належала місцевій знаті, яка займала свої місця як у центральних органах управління, так і на місцевому рівні, обіймаючи майже всі вищі посади створювали етос - свій окремих, місцевий стиль життя, вкорінюючи авторитет традиції.

Однак з Люблінською унією 1569 року закінчується литовсько-руська доба в історії України. Не дивлячись на те, що українські землі склали основну

частину Речі Посполитої, яка перетворилась у найбільшу в Європі державу, було поставлено під сумнів саме існування українців як окремої етнічної спільноти. Після 1569 р. були ліквідовані залишки адміністративної системи давніх руських князівств, що зберігалися у Великому князівстві Литовському. Федеративна польсько-литовська держава була абсолютною монархією, правитель якої обирався на єдиних виборах та коронувався одночасно королем польським і великим князем литовським. Проте, політична єдність Польщі та Литви ґрунтувалась, як і більшість подібних союзів, на компромісах. Так була досягнута єдність щодо державної влади: запроваджувався єдиний законодавчий орган - спільний сейм, куди входили магнати і шляхта, верхівка католицького духовенства. Українська шляхта за Волинським привілеєм (виняткове право на участь у виконавчій владі на Волині) зрівнювалась у правах з польською і могла обіймати всі посади, до сенаторської включно. Поступово Брацлавщина була прилучена до Волинського привілею, а Київщина отримала окремі привілеї, ідентичний за змістом з Волинським. Як бачимо, українська знать, формально нічого не втрачаючи, отримала доступ до влади у великій централізованій державі, стверджуючись у західній цивілізації. В той же час, український народ, став об'єктом широкої колонізації, оскільки польські магнати були необмеженими володарями своїх областей. Займаючи найвищі посади в органах державного управління, вони безжально експлуатували природні багатства України та запроваджували авторитарні методи управління. Таким чином, було встановлено католицизм та поширення польської мови, обмежено самоврядування українського міщанства.

Контекст дослідження вимагає зосередитися на характеристичні української аристократії того часу. Як вже зазначалося, аристократія (грец. ἀριστοεὺς «знатне, благородне походження» і κράτος, «влада, держава, могутність») - форма державного правління, при якому влада належить знаті (на відміну від одноосібного спадкового правління монарха, одноосібного виборного правління тирана або демократії). Тож, приклад привілейованого польського шляхтича справляв величезний асиміляторський вплив на українську знать. Остання, будучи чутливою до свого соціального статусу, пов'язаності з релігією та культурою, що вважалися неповноцінними, глибоко вражала її самолюбство. Тому внаслідок цього українські аристократи стали масово зрікатися віри батьків і приймати католицизм, а з ним польську мову та культуру. Тож, український народ залишився наодинці, тому постало питання для української аристократії необхідності визначення з ким вона буде з народом чи колонізаторами? Можливість такої альтернативи сформулював Вячеслав Липинський у брошурі «Шляхта на Україні: її участь в житті українського народу на тлі його історії».

У трактаті «Тренос, або Плач за Святою Східною Церквою» (1610 р.) Мелетій Смотрицький також наголошує про втрату благородних, славетних, відважних і давніх домів руського народу, що на весь світ славилися могутністю, відвагою і авторитетом своїх провідників.

З поширенням колонізації серед української знаті, православ'я, українська мова та звичай пов'язувалися насамперед із нижчими верствами, які були в очах поляків предметом презирства. Тому амбіційні молоді українці були постійно змушені вибирати між відданістю власному народові й традиціям та асимілюванням у панівне суспільство і його культуру. Таким чином, українці втратили клас, який зазвичай здійснював державне керівництво, ставив певні політичні цілі, сприяв культурі та освіті, підтримував церкву й живив відчуття ідентичності суспільства. Скоріш за все причиною такої поведінки є відсутність єдності української громади з повним браком патріотизму, оскільки перехід на польські позиції призводить до утвердження егоїстичного «Я» через самоідентифікацію з пануючим етносом, а не з власним. Самоідентифікація з власним етносом не могла бути позитивною чи вигідною, як з матеріалістичних положень, так і з психологічних, оскільки спрацьовувало усвідомлення своєї меншовартості і незначущості. Напевно досвід бездержавного життя, призвів до відсутності в українців, зокрема й у аристократів, вміння здобувати і втримувати владу, користуватися нею у своїх інтересах. Відповідно такій тенденції й розвернувся брак самоповаги, не тільки до себе як до особи, а й до свого особистого національного «Я», до свого народу і своєї влади.

Однак, в освічених колах людей усвідомлювалося, що примусові колонізація та покатоличення загрожують самому національному існуванню народу. Отже, вирішення окреслених проблем, вбачалося через поширення писемності, освічення, створення різноманітних шкіл, політичних та історичних творів, підготовку вчителів, учених, тощо. Іншими словами, польсько-католицькій експансії необхідно було протиставити вітчизняну самобутність та систему духовних цінностей і найголовніше – авторитет носіїв, організаторів, керівників, які б побачили цю тенденцію і розуміючи необхідність її впровадження, надихали, надавали віру у поступу до визволення.

Висновки. Таким чином, становлення авторитету правителя інволюційного та еволюційного етапів в Київській русі мали свої особливості, а саме: традиційний тип авторитету одноосібного монарха поступився авторитету федеральній монархії, а експансія з боку Литви і Польщі призвело до того, що українські аристократи здебільшого вели пристосовницький спосіб життя, що негативно позначалося на «народженні» державців.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у дослідженні розвитку авторитету українських правителів у наступних соціально-історичних циклах.

Список використаних джерел

1. Афонін Е. А. Розвиток України: макросоціальний підхід / Віче. — 1996. — № 1. — С. 45-54.
2. Липа Ю. Призначення України Нью-Йорк, Говерля Електронний ресурс: <http://web.archive.org/web/20020529184559/tech77.hypermart.net>
3. Афонін, Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Суспільний розвиток від рідва Христового = Socialdevelopment AD / укр. тов.-во сприяння соц. інноваціям. Атлантична рада України, Від інф.- бібл. забезпечення апарату Верховної Ради України; Пер. з укр. В.В. Кухтіна. – К.: Парлам. Вид-во, 2000. – 316 с.
4. Кесарійський Прокопій Електронний ресурс exlibris.org.ua/greathistory/r02.html к
5. Давня українська література: Хрестоматія / Упоряд. М.М. Суліма, – 3 вид. – К., 1996. – 312 с.
6. Літопис руський. за Іпатським списком [переклав Л. Махновець] Київ: видавництво Дніпро 1989. – 592 с.
7. Историкиантичности. Древняя Греция. Древний Рим. [Пер. с древнегреч., сост. М. Томашевской]. - М.: Правда, 1989 - 662 с.
8. Афонін, Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Укр. тов.-во сприяння соц. інноваціям Від інф.- бібл. забезпеченню Апарату Верховної Ради України. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2002. – 352 с.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"